

Розділ 17.**Про доречність прогресу в культурі та філософії**

Яценко О.Д. – кандидат філософських наук, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти факультет менеджменту освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова; yatsenkood@gmail.com

Здійснюється філософський аналіз концепту «прогрес» та оцінюється можливість його застосування щодо філософії як такої. Проаналізовано специфіку змін у змісті та характері сучасної філософії з огляду на вплив цивілізаційно-технічного прогресу.

Ключові слова: великодушність, екзистенція, легітимність, «машина бажань», нарратив, «тіло без органів», суб'єктивна сингулярність, шизоаналіз.

Вступ. У сучасному гуманітарному знанні вже стало певною традицією оцінювати стан культури, а отже і науки, суспільства та особи як кризовий, перехідний, нестабільний та ін. Для обґрунтування такої позиції наведена суттєва аргументаційна та фактологічна база. Доволі очевидною каузальною основою ситуації, що склалася, можна назвати широко розповсюджену позитивістську ідеологію прогресу. Зі смертю Абсолюту, постульованої Ф. Ніцше, суб'єкт отримує всі повноваження щодо облаштування світу згідно із власним волевиявленням. А оскільки основною атрибутивною рисою суб'єкту є раціональність, про що вельми красномовно свідчить історія західноєвропейської метафізики, то характер цього облаштування автоматично набуває позитивного значення та оптимістичного телеологічного змісту. Однак результат реалізації свободи волі суб'єкту виявляється дещо неочікуваним і непередбачуваним. І тоді постає гостра необхідність саме філософської, цілісно світоглядної рефлексії над динамікою соціокультурних змін сучасності.

Сформулюємо ряд питань, які при всій очевидності та актуальності, залишаються без відповідей:

- Чи можливий прогрес у культурі (а отже, і в філософії, її, тобто культури, породженні та квінтесенції);
- Що взагалі є прогрес: рух від «гіршого» до «кращого», який заданий невідомо яким аргіогі; або перехід в «інше», чий аксіологічний статус далеко не самоочевидний;
- Чи є філософія «відповідальною» за метаморфози соціуму, або ж її функція(до речі, необов'язкова) стримано або захоплено фіксувати та розплутувати різомі, дискурси, мовленнєві ігри, і жити серед нескінченного поширення простору текстів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своїй, вже названій класичною, роботі «Стан постмодерна» (1979 р.) Ж. Ліотар ставить питання про легітимність філософії, оскільки остання у своїй класичній (від античності до Гегеля) та некласичній (марксизм, психоаналіз, екзистенціалізм, філософія життя) традиціях сформулювала метанарратив, що обґрунтовує філософію влади, а звідси, забезпечила її, влади, легітимність. Оскільки влада, згідно з Ліотаром, об'єктивної легітимності не має, остільки алібі втрачає і філософія. Ії,

філософії, сутністю та функцією проголошується концептуальне обґрунтування дискурсу влади, що робить можливим реалізацію самого феномену володарювання. Легітимність філософії також міф, що дозріває в надрах згадуваного вище метанарративу. Тому здійснимо тезаурусний аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження.

Виділення раніше невиділених частин. Мета: дослідити концепт «прогресу» та оцінити можливість його застосування у філософії, здійснити культурологічний аналіз специфіки змін у змісті та характері сучасної філософії з огляду на вплив цивілізаційно-технічного прогресу для встановлення доречності прогресу в культурі та філософії.

Виклад основного матеріалу. Дефінітивно позбавлений універсальний простір хаосмосу представляє собою конгломерат окремих локальностей, в межах кожної з яких влада і філософія взаємно обумовлюють одна одне. З цього витікає кілька наслідків:

По-перше, скинувши з себе (цілком добровільно) статус мета-науки філософія набуває такого ступеню свободи, що може ставити соціальні діагнози, не турбуючись про успішність лікування. Тобто, на сучасному етапі філософія й надалі залишається своєрідним виходом за межі наявного буття, адже філософія є, передусім, рефлексія. Отже, за сутністю є протилежною ідеології. Проте така диференціація можлива лише за умови наявності маркованого простору для виявлення бінарних опозицій. Апогей суб'єктивізму, апогей свободи, а отже, апогей влади декларує релятивність будь-якого маркованого простору. Тому покликанням філософа стає «творення концептів», як переконують Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі в знаменитій роботі «Що таке філософія?» Цікаво, що автори педантично аналізують механізм філософствування як творення концептів, а дійсно метафізичні питання «з якої причини» та «для якої мети» здійснюється подібна діяльність красномовно примовчують. Цілком логічно, бо метафізика у механізм або механізацію не вписується.

По-друге, викликає сумнів та проголошується не обов'язковими системність і концептуальність філософської класики разом з «бритьвою Оккама»: процедури деконструкції та мовленнєвих ігор нескінченно привабливі у своїй вільній метафоричності, алюзіях, смислових складках. Філософія еволюціонує (мутує, прогресує?) в естетику. Умовність маркування стирає межі диференціації науки та філософії, філософії та мистецтва. Філософія, легковажно відмовляючись від строгості, категоріальності мислення, трансформується в літературу, есеїстку, вільний жанр оформлення думки. Конкретні науки, охоплені евристичним пафосом, все більше віддаляються від світоглядної філософської парадигми, декларуючи свою автономність. Натомість, досягаючи грандіозних успіхів у вирішенні конкретних задач, окремі науки виявляються безсилими перед необхідністю комплексного осмислення отриманої інформації, переведення її на аксіологічний, дійсно культурний рівень рефлексії. Ситуацію можна охарактеризувати знаменитим афоризмом Геракліта: «багато знань розуму не навчає». Ситуацію у сучасному науковому товаристві є підстави порівняти із визначення абсурду як розмови сліпого з глухим: у кожного своя правда, але діалог неможливий. Кількісний показник інформації

зростає у геометричній прогресії, а якісної її абсорбції не відбувається. Втрачено медіатор комунікації, а тому показовою метафорою сучасності стає самотність у натовпі.

По-третє, кінець «епохи нарративів» означає кінець епохи цілісного опису реальності, тобто наявного буття, оскільки буття (навіть наявне) позначене тисячоліттями метафізики, яка явно стоїть на шляху прогресу філософії. Напевне, саме прагненням прогресу, виходу на новий рівень філософствування, пояснюється маніакальне прагнення постмодернізму до негації метафізики. Специфіка метафізичного знання полягає не у позитивному рішенні складних задач, не у створенні чергової дескриптивної інтерпретації реальності. Метафізика як метод пізнання полягає у виокремленні фундаментальних протиріч, в координатах яких і відбувається смислоутворення, тобто простір культури. Пізнання – не результат, не інформація, а спосіб життя, спосіб буття людини у світі. Отже, метафізику навряд чи можливо назвати хоча б одним зі шляхів, що веде людство до світлого майбутнього. Цілком зрозуміло, що метафізика з ідеєю прогресу, м'яко кажучи, суперечать одна одній. Слід зазначити, що метафізика неодноразово ставала об'єктом нищівної критики. Адже забагато незручностей витікає із самого факту її існування. Проте знову і знову історія вносить свої корективи і реанімує метафізику.

Історія доволі часто зіштовхує дати, парадоксальним чином поєднуючи полярні події. У 1976 р. йде з життя М. Гайдеггер, засновник фундаментальної онтології та ініціатор «лінгвістичного повороту», коли мова крізь мовчання вловлює Буття і дає йому бути в могутності поетичного мовлення. Але не до мови у гайдеггерівському розумінні, коли на початку 80-х складається зусиллями Дельоза і Гваттарі проект шизоаналізу, де людина і соціум представлені в якості «машини бажань», в порівнянні з якою ніцшеанська «воля до влади» виглядає як наївна пастораль. Буття і машина бажань? Ці персонажі з різних Галактик, тим більш, що машина наочна, а Буття – метафізична примара. Автори шизоаналізу беззаперечно праві у наступному: якщо із людської сутності видалити метафізичне підґрунтя, те, що залишиться, сміливо можна називати машиною бажань. Соціокультура зникає у зв'язку з відсутністю попиту та перевтілюється в настільну гру кочевників Го. Найвищою цінністю, що надає хоч який-небудь сенс всьому цьому дійству проголошується «тіло без органів», тобто капітал. Залишається лише запитати: Чи бажаєте Ви жити у такому світі? Прогрес філософії триває...

І знову про зіткнення дат. У 1979 р. М. К. Мамардашвілі читає студентам ВГІК курс лекцій про сучасну європейську філософію. Аудиторія не філософська, і Мамардашвілі, не поринаючи у терени спеціальної термінології, прагне пояснити сутність філософії як такої, у тому числі і сучасної йому. Вражає наростаюча актуальність висловлених ідей більше ніж сорокарічної давнини. Наведемо деякі з них. «Світ існує незалежно від нас, і він набагато більший за нас і від нас вимагає прийняття, або, як говорив Декарт, великодушності. Що таке «великодушність»? Великодушність – це велика душа. А велика душа – це душа, здатна вмістити інше і не здригнутись» [3, с.14]. Ось вам і «машина бажань». І далі: «...Філософське знання ... не повідомляється.

Воно є особистісний акт, якому можливо допомогти, але не більше» [3, с.15]. Далі ще більш конкретно: «Філософія пов'язана з феноменом особистості. Якщо є особистість, це означає, що здійснився певний філософський акт, знає про це особистість, або не знає» [3, с.17].

Можна, звичайно, говорити про вимушену ізоляцію Мамардашвілі, як й інших крупних радянських філософів того періоду від «магістралей» європейської філософської думки. Проте у його випадку це не так. Мамардашвілі за визначенням людина світу. І хай там що, а французька філософія йому, знавцю та аналітику творчості М. Пруста відома як нікому іншому.

Наведемо цитату, яка відразу ж у 1979 р. (рік виходу «Стану постмодерну») пропонує «погляд з гори»: «Можна дати наступне грубе визначення всього пафосу сучасної європейської філософії. (перед цим я говорив: в цілому сучасна ситуація характеризується феноменом ідеологічних соціальних структур, ідеологічних соціальних рухів). Цей пафос є анти-ідеологічний пафос, тобто спроба в ідеологічній ситуації зорієнтувати людину так, щоб вона могла в собі призупиняти дію ідеологічних механізмів (курсив наш – В.С.), могла завойовувати та займати певну позицію, яка з ідеологічних механізмів не витікає, або, навпаки, ними навіть забороняється. Коротше говорячи, це знову ситуація очищення свідомості і розуму, але вже очищення їх від ідеологічних елементів та ідеологічних структур» [3, с.35-36].

У прямому зв'язку з вищевказаним знаходиться ключова для Мамардашвілі теза: «Мислення про буття є спосіб буття того, хто мислить» [3, с.86]. Пригадаємо гайдеггерівське «забуття Буття», за яким – відразу – обрив у Ніщо.

Отже, культура не існує у вигляді суспільної свідомості, або особливого простору ідеальних сутностей. Також необґрунтованим буде порівняння феномену культури із музеєм досягнень історії людства. Культуру, скоріше, можна порівняти із горизонтом трансценденції, що примушує людину долати саму себе, руйнуючи кордони наявного буття у пошуку метафізичних цінностей. Маршрут цього шляху скласти неможливо. Кожен змушений самостійно викарбовувати власну позицію, на що звернув увагу ще Сократ на зорі європейської культури. Тому культура, а отже і філософія, виключно персоніфікована. І якщо замінити поняття особистості поняттям суб'єктивної сингулярності, як це робить шизоаналіз, філософія втрачає легітимність, а культура – здоровий глузд.

Некласична філософія в якості пріоритетного завдання визначила звільнення людини від нищівного впливу ідеологічних механізмів та соціальних стереотипів. Таку спрямованість легко зрозуміти: історія ХХ ст. рясніє кривавими прикладами перемоги ідеології над особистістю. Але особистість без ідеології навряд чи можлива. Справа, по суті, полягає в індивідуальній відповідальності, виваженій рефлексивній позиції замість прийняття «готових рецептів» та «продуктивних алгоритмів» досягнення блага.

Отже, постмодерністи у своїй первинно-класичній, радикальній іпостасі були, повторимо, відмінними діагностами. На ідеологічну винуватість філософії

вказали точно. Це був акт сміливий, але безвихідний. Адже й ідеологія втрачала прямолінійну, в дусі тоталітарних міфологем, спрямованість. Вона, ідеологія, пішла у простір віртуальної реальності й набула там насправді якості всепроникної радіації. Ідеологія набула інтимності безпосереднього спілкування, ставши неголосною рекламою, перепискою у чаті, блогом, зверненням до всіх, тобто в нікуди. Ідеологію пригнічення постмодерн якщо й не зруйнував як явище, то вже точно позбавив легітимності існування. Але світ не терпить пустоти, й відбувається становлення нового типу ідеології – ідеології зваблення, задоволених потреб та комфортного добробуту. Прогрес відбувся як невинний рост Іт-технологій, цивілізаційний прорив, що милостиво залишає культурі резервації для «ігор у бісер».

Будемо справедливі. Пізній постмодерн в особах К. Апеля та Ю. Габермаса чітко відчув наслідки делегітимізації філософії (читай, культури), постулюючи ідеї «комунікативної етики» і можливості рівноправного спілкування усіх з усіма. Таким чином, спостерігається цікавий перехід від початкового естетичного бенкету постмодерну до імперативу етики. Остання, у будь-якому випадку, є самообмеження, в тому числі, й цивілізаційно-технологічне. Вона також є пошук мови, що виражає смисли та утримує простір розуміння. Адже необмежена свобода закономірно трансформується у свавілля, нестримний егоїзм, а отже призводить до ізоляції особи. Продуктивним полем, що повною мірою сприяє зростанню гіпер-егоїзму, є суспільство споживання та найдивовижніший його атракціон – віртуальна реальність. Проте філософії давно відомо, що зворотною стороною свободи є необхідність. І свобода особистості закінчується там, де починається свобода Іншого. Лінійність прогресу, слід відмітити, досить складно пов'язати із свідомим обмеженням. Його, прогресу, цільова установка полягає в іншому. Можливо саме тому М. Гайдеггер так проникливо застерігає проти захоплення технікою, а найсуттєвішою рисою екзистенції називає турботу, а не експлуатацію, маніпуляцію або успішність.

Називаючи мову оселею буття, М. Гайдеггер намагається перевести увагу сучасників з матеріального, предметного, або мовою метафізики, суцього на рівень Буття, тобто духовного, якісно інший порівняно із суб'єкт-об'єктними опозиціями. Як і більшість видатних мислителів, М. Гайдеггер створює філософію автономної, тобто самотньої особистості, яка веде діалог із різномасштабним співрозмовником – Всесвітом. Інша міра світовідношення формує іншу людину – операційного, функціонального, заклопотаного вирішенням нагальних проблем споживача. Подібний образ яскраво змальовує В. Пелевін у романі «Generation П». Такий індивід ковзає поверхнею буденності. Мова ж є явище культури за визначенням, оскільки первинно апелює до сутності. Вона може кодифікуватися, тобто існувати в інших логіко-математичних структурах, наприклад, у цифрових, але це вторинно по відношенню до сутності та її не змінює. І не випадково пізній постмодерн акцентований у комунікативній етиці. Адже смилотворення можливе лише у становленні, діалозі, розширенні меж наявного буття. Специфіка сучасної комунікації полягає у життєво важливій необхідності почути Іншого, зрозуміти

Іншого, прийняти Інше в свою душу. Успіх цієї кампанії стає запорукою та умовою виживання людства. Лінійність прогресу призводить людство на край прірви. Заспокійлива дія естетизованого простору сучасної соціокультури виконує свою функцію. А філософія, квінтесенція культури, замість виконання одвічного призначення орієнтування у життєвому світі «подала у відставку», тобто позбавила себе легітимності. Технологічно досконала та піднесена демонстрація ескапізму перед викликом, що кидає світобудова тому, хто її пізнає.

Отже, філософія постмодернізму є філософією прогресу як технологічно-цивілізаційного феномену, що легітимізує його за рахунок делегітимізації власне філософії. Філософія ж як «мислення про буття» та «спосіб буття» не є суб'єктом прогресу. Саме тому Платон, Кант і Гайдеггер – сучасники у тому сенсі, в якому вони є персоналіями, що утримують культуру та її «великий час».

Пошуки комунікативної етики вельми плідні, й у випадку конструктивного ходу подій відноситься вже не до сфери соціальної діагностики, а до сфери соціальної терапії. Остання зазіхає якщо не на великодушність, то принаймні на терпимість.

Проте епоха пост-постмодернізму триває. Наведемо два різномасштабні, але показові факти.

У липні 2012 р. Санкт-Петербурзі завершився Міжнародний економічний форум, на якому неодноразово лунав заклик: необхідно виростити Іт-покоління. Цікаво, атрибутивні характеристики цього покоління проголошені не були. На наш погляд, у пізній постмодерністській традиції більш доречно було б говорити про нано-покоління. Тим більш, що його характеристик точно ніхто не вимагає. І реалії сьогодення переконливо засвідчують звернення цього запиту про віртуальний спосіб людського життя у симулятивній дійсності. Та інший факт. Смерть засновника корпорації Apple Стіва Джобса «просунутий» світ оплакував так, що сама ця подія стала культовим актом. Масштаб цього дійства порівнювали із вбивством Джона Кеннеді та кончиною Майкла Джексона. Ні в якому разі не применшуючи досягнень покійного Джобса в області високих технологій, зауважимо, що нано-покоління, покоління гаджетів непомітно виросло і набуло способу буття.

Висновок. Дозріває нова метафізика – буття у соціальних мережах. Прогрес триває та набирає обертів. Та чи здатна культура витримати тотальний виклик надшвидких трансформацій?

Список використаної літератури:

1. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? \\\Перевод с французского С. Н. Зенкина. - "Институт экспериментальной социологии", Москва Издательство -АЛТЕИЯ-, Санкт-Петербург, 1998
2. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. // Перевод с французского Н. А. Шматко «Институт экспериментальной социологии». - Издательство «АЛТЕИЯ», - Санкт-Петербург, 1998.
3. Мамардашвили М.К. Очерк современной европейской философии. – С.-П., 2012.
4. Пелевин В. Generation П. Издательство Вагриус, - М., 2003